

MERKEN OP KORTE 18-EEUWSE PIJPEN MET ROOSMOTIEF (VERVOLG)

door Piet Smiesing

Inleiding

De oproep om meer informatie over bovengenoemde merken in PKN XX,80 hebben verschillende reacties opgeleverd. Hieruit blijkt, dat dit pijptype vaker gevonden wordt en dat verzamelaars het de moeite waard vinden om zich in dergelijke vraagstukken te verdiepen. Peter Bakker, Lodewijk van Duuren, Henk van Oostveen, Jan van Oostveen en Fred Tymstra wil ik hierbij bedanken voor hun enthousiaste en zeer gedetailleerde reacties.

Merken

Om hert overzicht niet nodeloos te ingewikkeld te maken laat ik de verschillende roostypes, de zijkant vullende en bekende merken buiten beschouwing en beperk me tot de onbekende, kleine merktekentjes op de zijkant van de hiel. Ook aan de vele afwijkingen en variaties in het aanbrengen van hetzelfde merk wordt geen aandacht besteed. De variaties in de uitvoeringen van merken en verschillende roostypes zijn slechts van belang, indien je wilt aangeven hoeveel verschillende mallen een bepaalde pijpenmaker gebruikte. Aangezien de pijpenmakers van dit merktype nog niet bekend zijn, zijn we hier nog niet aan toe (*tabel 1*). In deze tabel zijn in totaal 194 exemplaren opgenomen. Niet opgenomen zijn de onleesbare merken waarvan de lettertekentjes niet te ontcijferen zijn. Deze zijn echter wel opgenomen in de tabel van vindplaatsen (*tabel 2*). Om te achterhalen waar de mogelijke productieplaatsen liggen, zijn vooral de vindplaatsen van belang.

Stoelendans

Het merk *de stoel* op pijpenkoppen met roosmotief komt in verschillende uitvoeringen voor. In de verzameling van Peter Bakker bevindt zich een aantal opmerkelijke varianten (*afb. 1 t/m 6*). Op *afb. 1* is de stoel op de linkerkant van een pijpenkop in het hart van een zevenbladige roos geplaatst. Op *afb. 2* is de stoel naar beneden gezakt onder een zesbladige roos. Op *afb. 3* bevindt zich de stoel op de rechterzijde van de kop eveneens onder een zesbladige roos. Op *afb. 4* zijn de stippen van de roos vervangen door roosjes. Omdat de stoel hoger is aangebracht, is een roosje weggelaten. Op *afb. 5* bevindt de stoel zich weer op de rechterzijde van de zijkant van de hiel, terwijl op de linkerkant een maansikkel is aangebracht. Op *afb. 7* een Haarlemse vondst met de stoel onder de roos met kelkbladen.

Tabel 1 Letters op koppen met verschillende roostypes		
links	rechts	aantal
A zijkant hiel	B zijkant hiel	3
A zijkant hiel	H zijkant hiel	1
roos	AK boven roos	1
B zijkant hiel	* zijkant hiel	4
B zijkant hiel	A zijkant hiel	3
B zijkant hiel	I zijkant hiel	1
B zijkant hiel	K zijkant hiel	38
B in roos	K in roos	5
B zijkant hiel	R zijkant hiel	3
D zijkant hiel		1
D in roos	H in roos	1
DH zijkant hiel		6
D zijkant hiel	H zijkant hiel	7
D in roos, D zijkant hiel	H in roos, H zijkant hiel	3
G zijkant hiel	* zijkant hiel	1
G zijkant hiel	D zijkant hiel	1
G zijkant hiel	DS zijkant hiel	2
G zijkant hiel	H zijkant hiel	1
G zijkant hiel	R zijkant hiel	1
G zijkant hiel	S zijkant hiel	7
H in roos	- in roos	1
H zijkant hiel	D zijkant hiel	3
H zijkant hiel	G zijkant hiel	1
H in roos	L in roos	1
HS zijkant hiel		1
H zijkant hiel	V zijkant hiel	27
HV monogram zijkant hiel		1
I in roos	K in roos	7
IVA zijkant hiel		1
K zijkant hiel		1
K zijkant hiel	B zijkant hiel	1
M zijkant hiel		1
M zijkant hiel	A zijkant hiel	1
N zijkant hiel	B zijkant hiel	1
P zijkant hiel	P zijkant hiel	1
P zijkant hiel	V zijkant hiel	1
S in roos	K in roos	1
R boven roos	H boven roos	1
SS zijkant hiel		3
T zijkant hiel		1
T in roos	K in roos	3
V zijkant hiel	D zijkant hiel	10
V zijkant hiel	(N) zijkant hiel	1
W zijkant hiel		2
W zijkant hiel	C zijkant hiel	1
W zijkant hiel	G zijkant hiel	31

Afb. 1

Afb. 2

Afb. 3

Afb. 4

Afb. 5

Afb. 6

Afb. 7

Afb. 8

Afb. 1 t/m 8

Stoelendans

Op afb. 6 zien we een dubbelmerk: links het merk IDH waarvan de letter D een stip van de roos vervangt en rechts de stoel. Zowel in het pijpenmakerscentrum Gouda als in Gorinchem is het merk IDH geregistreerd. In Gouda werd het merk *IDH* in 1713 gebruikt door Johannes Klaas de Hoop en in de periode 1746-1759 door Jan de Hoop. Het merk *de stoel* werd in Gouda door twee andere pijpenmakers gebruikt, nl. van 1700-1759 door C.L. Glasbeek en van 1730-1746 door Reijnhart Reijnier.

In Gorinchem werd het merk *IDH* door Johannes de Hoog in de periode van 1714 tot 1744 op zijn pijpen gezet. Het merk *de stoel* (zonder roker) wordt niet aangetroffen op de producten van Gorkumse pijpenmakers. Dezelfde zetel vinden we ook op gladde, roosloze koppen (afb. 8). Uit de vele varianten van het merk *de stoel* kunnen we opmaken dat, indien al deze merkvarianten door dezelfde pijpenmaker werden gebruikt, deze een behoorlijke productie moet hebben gehad.

Bij het zoeken naar merken op rozenkoppen is gebleken, dat ook op pijpen met gladde koppen kleine merktekentjes op de zijkant van de hiel zijn aangebracht. Waarschijnlijk worden ze nog vaker gevonden dan de merkjes op rozenkoppen! Misschien is het zinvol om ook deze merkjes eens aan een onderzoek te onderwerpen.

Vindplaatsen

In tabel 2 zijn de vindplaatsen weergegeven. Bij grote plaatsen worden ook de randgemeenten apart vermeld, want de vindplaatsen van nu komen niet meer overeen met de stortplaatsen van toen. Leiderdorp bijvoorbeeld was nog in het midden van de vorige eeuw een heerlijkheid met 2326 inwoners en was toen op een afstand van 30 minuten gaans van Leiden gesitueerd.

Tabel 2 Vindplaatsen met aantallen pijpenkoppen

Aarlanderveen	1	Leiden	3
Alphen aan den Rijn	4	Leiderdorp	1
Amstelveen	4	Maarssen	3
Amsterdam	20	Maassluis	49
Oud Diemen	3	Oegstgeest	1
Dordrecht	1	Uithoorn	2
Duivendrecht	1	Vianen	3
Den Haag	20	Voorhout	1
Haarlem	81	Woerden	3
Langeraar	3	Zevenhuizen	1
Leerdam	1		

Uit bovenstaande blijkt, dat vooral grote steden hoog scoren. Dit heeft niet alleen te maken met het hoge aantal inwoners maar ook met de grotere (vondst)oppervlakte. Ook hebben we te maken met *losse* vondsten en *gesloten* vondsten. De pijpenvondsten in Maassluis en het gros van de vondsten in Haarlem kwamen uit beerputten en zijn gesloten vondsten.

Haarlem productieplaats?

Henk van Oostveen meldde een pijpenvondst uit een beerput aan de Kleine Houtstraat in Haarlem. Uit de beerput kwamen 161 pijpen waarvan 104 stuks zijn getooid met rozen. Hiervan zijn 67 pijpekoppen voorzien van de voor dit artikel gezochte lettermerken; 28 stuks zijn voorzien van roosmotief zonder merken; 2 stuks rozen gecombineerd met eiermand en 7 stuks met het dubbelmerk meermin in roos en op de andere zijde BC onder de roos.

Via Fred Tymstra kreeg ik zeven exemplaren van dit merktype die in 1983 in Haarlem werden gevonden. Al eerder verkreeg ik veertien gemerkte pijpenkoppen met roosmotief, die in 1981 in Haarlem werden opgegraven. Ook Jan van Oostveen en Peter Bakker meldden losse vondsten uit de Spaarnestad. Bovendien vermeldt Jan van Oostveen, dat veel Amsterdamse vondsten werden opgediept uit de Haarlemmer Trekvaart. Deze waterweg werd in 1632 speciaal voor trekschuiten gegraven. Op de kaart met de situatieschets van Hollandse waterwegen in 1631 is niet alleen het tracé van de vaart te zien, maar ook een overzicht van de waterwegen in het verspreidingsgebied van de met een roosversiering gemerkte pijpen (afb. 9).

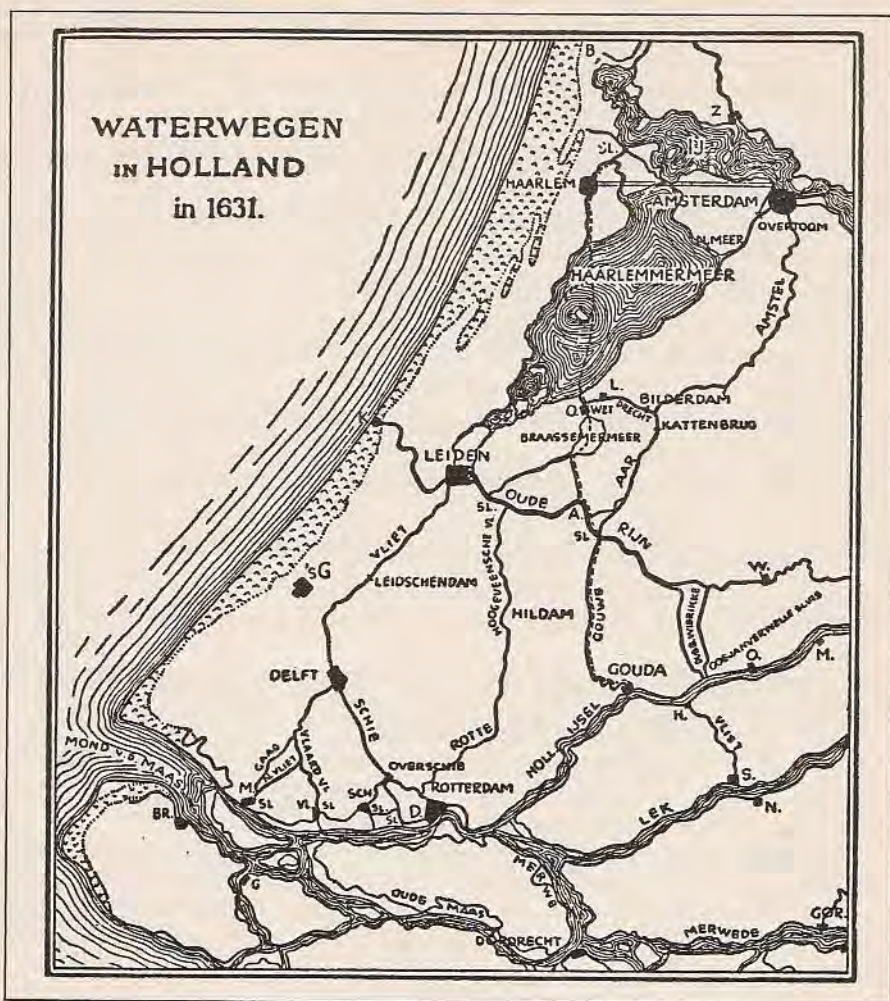
F.H.W. Friederich, die met zijn artikelen in Westerheem en de AWN-monografie "Pijpelogie" de kleipijpenstudie populair maakte, woonde in Haarlem. Het grootste deel van zijn kleipijpenverzameling waarop hij zijn dateringsstelsel baseerde, vond hij in de opgebrachte grond voor de Haarlemse stadswijk Schalkwijk. In zijn "Pijpelogie" vinden wij op afb. 33, afb. 34 en afb. 35 achttiende-eeuwse pijpenkoppen met verschillende roostypes en de merken: meermin, hondje, stoel, eiermand met I/K in roos, A/B onder roos, bel, K/W in roos en GHL boven roos. Dan op afb. 37 zien we roostypes met vele variaties van de eiermand met letters LNH, en CS. Ook hier zien we enige exemplaren met het Goudse wapen op de hiel dat Goudse pijpen kenmerkt. De andere koppen van hetzelfde type en dezelfde grootte, zonder dit wapen, komen uit andere pijpenmakerscentra.

Uit bovenstaande mogen we wellicht opmaken, dat Haarlem dichtbij het productiecentrum was gelegen of dat het productiecentrum in de stad zelf heeft gelegen.

Conclusie

Tot slot kunnen we concluderen, dat vondsten van pijpen met roosmotief

Afb. 9 Verspreidingsgebied van de met een roosversiering gemerkte pijpen

en kleine merktekentjes op de zijkant van de hiel niet zeldzaam zijn. De vondsten worden vooral gemeld uit de provincies Noord- en Zuid-Holland en zijn geconcentreerd rond de stad Haarlem. Mogelijk kan onderzoek in het Haarlemse archief een antwoord geven op de vraag of in deze stad pijpenmakers actief zijn geweest en of dit pijptype hier werd vervaardigd. De vraag blijft echter, omdat slechts verzamelaars uit de Randstad hebben gereageerd, of we wel een juist beeld hebben gekregen van het verspreidingsgebied van pijpen met dit merktpe. Werd dit merktpe elders in het land niet gevonden of hebben verzamelaars uit andere delen van ons land niet gereageerd?

- "Hij delft pijpengeschiedenis uit Haarlems bodem". Interview met F.H.W. Friederich, in "Nieuwsblad voor pijpokers", 1970.
- Friederich, F.H.W., Pijpelogie. Vorm, versiering en datering van de Hollandse kleipijp. AWN-monografie no. 2, 1975.
- Meulen, J. van der, J.P. Brinkerink en P. von Hout, Tabakspijpennijverheid in Gorinchem. Een inventarisatie van de pijpenmakers en hun producten gedurende een periode van 200 jaar, 1992.
- Meulen, J. van der, "De 'Gecroonde Roos'" en andere pijpenmakersmerken van Gouda. Een vernieuwde en uitgebreide inventarisatie voor het determineren van Goudse pijpen, 1994.
- Smiesing, P.K., Merken op korte 18e-eeuwse pijpen met roosmotief, PKN XX,80, april 1998.
- Oostveen, J. van & A. Bonnema, Goudse dubbelmerken, PKN XX,81, juli 1998.
- Reijs, W.W., Nederland zoals het was - zoals het is. (s.a.)

GEBAERDE PIJP

Ingezonden door Lodewijk van Duuren

In het boek *Negotianum Satyricum of de Quinta-Essentia van den toeback* door Jean Pleyn de Courage uit 1676 staat het volgende gedicht:

*Gedruckt tot Maesdamme,
By Actaeon van Stamme,
Op 't hoekje van de Vulcani-straet,
Daer de gebaerde pijp in de gevel staet.*

In dit gedicht waarvan Jonkh. Everard de Meyster de vervaardiger zou zijn, wordt gesproken van een "gebaerde pijp". Naar analogie van de baardmankruik vermoed ik, dat hier sprake is van een gevelsteen met een Sir Walter Raleigh of Jonspijp. Dus een pijp waarop een man met een baard is weergegeven (zie figuur hieronder uit Duco, *De Nederlandse Kleipijp*).

Overigens is het opmerkelijk dat juist in de Vulcani-straat een dergelijke gevelsteen voorkomt, want Vulcanus is de god van vuur en rook en van de smeden. Misschien dat de huidige Smidsweg in Maesdam de opvolger is van deze Vulcani-straat.

